

O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi vazirligi

Ajiniyoz nomidai Nukus davlat pedagogika instituti

Filologiya fakulteti

O'zbek adabiyoti kafedrası

**5141100–O'zbek tili va adabiyoti bakalavr
ta'lim yo'nalishi 3-A kurs talabasi**

OTAJONOVA SAODAT

**“AKADEMIK LITSEYLARDA YOZUVCHI HAYOTI VA IJODINI
O'RGANISH”
(CHO'LPON HAYOTI VA IJODI MISOLIDA)
mavzusidagi**

REFERAT

NUKUS – 2012

**“AKADEMIK LITSEYLARDA YOZUVCHI HAYOTI VA IJODINI
O’RGANISH”
(CHO’LPON HAYOTI VA IJODI MISOLIDA)**

REJA:

I.Kirish

II.Asosiy qism:

1. Cho’lpon hayoti va ijodi

2.Akademik litseylarda Cho’lpon hayoti va ijodini o’rganish

III.Umumiy xulosalar

IV. Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

KIRISH

20-40-yillar xalqimiz boshidan eng og'ir kunlarni kechirgan davr bo'ldi.

Mana shunday og'ir vaziyat, ichki qarama-qarshiliklarga qaramay, adabiyot yangilanish yo'lidan dadil boraverdi. To'g'ri, g'oyaviy jihatdan ijodkorlar ikki oqimga ajralib qolganligi yaqqol sezildi. Bir tomonda Hamza hakimzoda boshchiligidagi inqilob kuychilari - So'fizoda, G'ayratiy, G'.G'ulom, H.Olimjon, Uyg'un, Botu, Elbek, Mirtemir, S.Ayniy kabilar, boshqa tomonda esa, Fitrat boshchiligidagi A.Qodiriy, CHO'lpon, Munavvarqori, Tavallo, U.Nosir kabilar o'zaro g'oyaviy kurashni avj oldirdilar. O'rtada yana bir oqim - SH.Sulaymon, Oybek, G'.Zafariy va boshqa "Yo'lovchi" nomini olganlar ham bor edi. SHunday qilib, sovet hukumati o'ziga sadoqatli ijodkorlarni saralashga kirishdi, ularni ajratib olib, "eski" yozuvchilarga, ya'ni inqilobni qabul qilmayotganlarga qarshi qayradi. Natijada ular o'rtasida ham ijodiy, ham mafkuraviy, ham siyosiy kurash avj oldi.

Matbuot sahifalari ham kurash maydoniga aylantirildi. Bir tomonda CHO'lponning "Buzilgan o'lkaga" she'ri bosilgan bo'lsa, ikkinchi sahifada unga qarshi G'ayratiyning "Tuzalgan o'lkaga" she'ri berildi. Fitratning "Mening kecham" she'riga qarshi Botuning "Mening kunduzim" she'ri bosildi. Bularning barchasi tjribali. Obro'li, xalqning suyukli, ammo proletar diktaturasining aytganidan bo'yin tovlayotgan, xalqning dardini, mustqillik qo'shig'ini kuylayotgan ijodkorlarning obro'sini to'kish, ijoddan bezdirishga qaratilgan bo'lib, oxir-oqibatda ularni yo'qotishga zamin hozirladi.

30-yillarga kelib, partiya o'zining ko'pgina niyatlariga erishdi. Ko'pchilik ijodkorlarni o'zi tuzgan nota asosida kuylashga o'rgatib oldi. Endi bu ishni yanada musta'kamlash, yozuvchilarni rasmiy bir tashkilotga birlashtirish, ijodiy metodini belgilab berish zarur edi.

Yaxshiki, adabiyotimiz baxtiga sadoqatli, kuyunchak ijodkorlar bor. Ular bunday nojo'ya qalqishlarni o'z vaqtida fosh yetib, to'g'ri yo'lga solib, ogohlantirib turadilar. Bunday fidoiy sanoatkorlar har qanday vaziyatda ham adabiyotning xalqchilik ruhini saqlab qolishga, uni yangi, chinakam umri uzoq

badiiy asarlar bilan boyitishga harakat qilaveradilar. A.Qodiriy birinchi o'zbek romanini yaratdi. Fitrat o'zbek dramaturgiyasini yangi bosqichga ko'tardi, uni tarixiy va xorijiy mavzu bilan boyitdi. Cho'lpon she'riyatda ehtiros va dardni uyg'unlashtirdi, istiqlol muammosini olib kirdi; U.Nosir o'zbek she'riyatini sonet janri bilan boyitdi va h.k. Bu, shubhasiz, o'zbek adabiyotining ko'p ovozli bo'lib rivojlanayotganidan, ifodalash uslubi rang-barang bo'layotganidan dalolat berardi.

1. CHO'LPON HAYOTI VA IJODI

CHo'lpon 1897 yili Farg'ona viloyatining Andijon shahriga qarashli Qatortarak mahallasida tug'ildi. CHo'lponning otasi Sulaymon Mulla Muhammad YUnus o'g'li /1874-1929/ Andijonning obro'li kishilaridan bo'lib, savdo-sotiq ishlari bilan shug'ullangan. U ko'proq gazlama savdosi bilan shug'ullangani bois rus savdogarlari bilan ham aloqa bog'lagan. SHarqiy Turkistonda-Qashqarda ham savdo ishlarini keng yo'lga qo'ygan. O'sha davrdagi andijonliklar tili bilan aytganda Sulaymon bazzoz o'z davrining ilg'or ziyolilaridan bo'lib, «Rasvo» taxallusi bilan she'rlar hamyozgan. SHu she'rlari asosida devon tuzgan. CHo'lponning onasi Oysha aya 14 farzand ko'rgan, ammo ulardan 4 nafarigina omon qolgan, boshqalari go'dakligidayoq nobud bo'lgan. Abdulhamid oilaning to'ng'ich farzandi bo'lib, Komila /1902/, Fozila/1905/ va Foiqa/1908/ kabi singillari bo'lgan.

CHo'lpon dastlab madrasada, so'ng rus-tuzem maktabida ta'lim oldi. V.YAnning 1933 yilga oid kundaliklarida CHo'lpon xotiralari berilgan bo'lib, unda aytilishicha, shoirning otasi uni ruhoniylar davrasiga olib kirmoqchi bo'lgan. Madrasada Istambuldan kelgan Quroonniyod bilgan bir turk qo'lida saboq olgan. Saboqlardan so'ng yangi ro'znomalar sotib olib, uning mutoalasi bilan shug'ullangan. So'ng Toshkentga milliyozuvchi bo'lish niyatida ketadi. Bu voqea 1913-1914 yillarda ro'y beradi. Mutaxassislar CHo'lpon ijodining boshlanishini ham huddi shu yillardan belgilaydilar. CHo'lponning o'zi esa shu yillarda Fitrat ta'sirida bo'lganligini, o'zbek she'r tuzilishini islohotchisi sifatida eski arab-forscha shakllar va shablonlardan holi bo'lgan jonli, real xalq tilida she'rlar yaratganliginiyozadi.

CHo'lpon 1917-1918 yillarda Ubaydullaxo'ja, Mirmuhsin va buxorolik Abdulhamid Orif o'g'li birgalikda Orenburgga borib, Boshqirdiston hukumat raisining sekretari vazifasida xizmat qilgan. Orenburg safaridan qaytgach, 1919-1920 yillarda Toshkentda «Ishtirokiyun» /1920 yildan «Qizil bayroq» deb atalgan/ gazetasida va boshqa vaqtli nashrlarda publitsistik maqola hamda she'rlari bilan qatnashadi. 1919 yilning kuz oylaridan boshlab Farg'ona viloyatining milliy ishlar jumxuriyatining organi – «YAngi SHarq» gazetasida

so'ng, 1921-1922 yillarda Fitratning taklifi bilan «Axrori Buxoro» gazetasining muxarriri lavozimida ishladi. Baxtga qarshi Buxoro inqilobini tayyorlagan kuchlarga qarshi kurash boshlanib, Buxoro Xalq Jumhuriyatining O'zbekiston bilan qo'shish harakati avj olganida Fitrat o'z hayotini saqlab qolish maqsadida Moskvaga ketadi va Lazerev nomli institutda ilmiy ish bilan shug'ullanadi. SHu munosabat bilan Buxoroni tark etishga majbur bo'lgan CHO'lpon Toshkentga kelib ijodiy ishlarini davom ettiradi. 1923 yilda Andijonga borib, «Darxon» gazetasida ishlay boshlaydi.

1924 yilda juhuriyat rahbarlarining tashabbusi bilan xavaskor truppalarida qatnashayotgan 24 nafar o'zbek yigit va qizlari Moskvada o'zbek maorifi uyida tashkil etilgan o'zbek teatr studiyasiga o'qishga yuboriladi. Ular orasida Abror hidoyatov, Etim Bobojonov, Mannon Uyg'ur bilan birga CHO'lpon ham bor edi. CHO'lpon bu yillarda teatr studiyasida tarjimon, badiiy rahbarlik lavozimlarida ishlar edi. bu davrda Moskvadagi adabiyot va sanoat instituti yoxud akademiyada ta'sil olganligi haqida ham ma'lumotlar bor.

CHO'lpon 1932 yilda Moskvaga boradi. SSSR Xalq Komissarlari Kengashida tarjimon bo'lib ishlaydi. CHO'lponning o'z taqdiri ustida qayg'urishi va havotirlanishi uchun barcha asoslar bor edi. Botu ishi yuzasidan qamalgan mahbuslar boshqa o'zbek ziyolilari qatorida CHO'lponni ham ayblab, uni badnom etuvchi ma'lumotlar bergan edilar. Oltoy /Boks Koriev/ jumhuriyatidagi ikkinchi aksilinqilobiy guruh a'zolarini sanar ekan CHO'lponning nomini ham unutmagan edi.

CHO'lpon 1934 yilda Toshkentga qaytib keladi. O'zbekistonyozuvchilar uyushmasi safiga qabul qilishlarini so'rab ariza beradi. Uyushmaga qabul qilinmagach, O'zbekiston partiya tashkilotining sarkotibi Akmal Ikromovga murojaat qilishga majbur bo'ladi.

CHO'lpon 1934 yilning 13 iyulida – Usmon Nosirdan bir kun avval NKVD hodimlari tomonidan qamoqqa olindi. 1938 yil 4 oktyabrida esa Toshkent yaqinidagi hilvat joylarning birida otib tashlandi.

Ma'lumki, CHO'lpon adabiyotning barcha janrlarida ijod qildi. Uning deyarli barcha asarlari yuksak saviyada yaratildi. Ammo 20-yillarning ikkinchi

yarmidan boshlab CHO'lpon asarlarini teskari talqin etuvchi maqolalar e'lon qilina boshladi.

CHO'lponni «xalq dushmani» sifatida «fosh etish»ga urunish 1927 yildayoq boshlangan edi. O'sha yili Ayn /Olim SHarafiddinov/ning «Qizil O'zbekiston» gazetasining 14 fevralp conida «O'zbek shoirlari CHO'lpon» nomli maqolasi e'lon qilindi. Unda shunday deyiladi: «CHO'lpon yo'qsul xalqning shoiri emas. U millatchi, vatanparast, badbin ziyolilarning shoiridir. Ruslarni hech qanady guruhga ajrata olmaydi. Butun ruslar uning nazarida mustamlakachilardir. CHO'lpon inqilobdan rozi, faqat ruslardan, ruslarning vatanda qolishidan rozi emas» Ushbu maqola barcha jamoatchilikning diqqatini jalb etdi.«Qizil O'zbekiston» gazetasining 1937 yil 17 may sonida Oybekning «CHO'lpon. SHoirning qanday tekshirish kerak?» nomli maqolasi e'lon qilindi. Unda O.SHarafiddinov maqolasi metodologik jihatdan talabga javob bermasligi, muallif badiiy ijodning o'ziga xos xususiyatlarini e'tibordan soqit qilganligi isbotlab berildi. Oybek CHO'lpon she'riyati ayrim qusurlardan holi emasligini e'tirof qilgani holda uni Pushkin bilan taqqoslaydi. Pushkin ijodini qanday printsiplar asosida tekshirilsa, CHO'lpon ijodiga ham shundayyondoshish zarurligi taokidlanadi.

CHO'lpon atigi 40 yil umr ko'rdi. U o'z davrining nurli siymosi sifatida zamondoshlari xotirasida qoldi.

CHO'lpon deganda ko'z oldimizda tiniq va musaffo osmondayorqin nur sochayotgan porloq yulduz namoyon bo'ladi. CHO'lpon deganda xayolimizda adabiyot dunyosining so'nmas va yil sayin qalbimizga iliqlik, tarovat, ko'zimizga nur, ongimizga tiniqlik baxsh etayotgan, huzumizga tobora yaqinlashib kelayotgan tong yulduzidek shoir jonlanadi. Totalitar sovet tuzumi XX asr adabiyotining tongida paydo ana shu eng yirik nurli yulduzlaridan birini mahv etmoqchi bo'ldi. Ammo CHO'lpon yulduzi so'nmagan edi, u shu kunlarda yanada ravshanroq, yanada iliqroq ziyo taratmoqda. Uning ravshan va iliq nurlari qalbimizga orom bag'ishlamoqda.

CHO'lpon ko'proq she'riyatda ijod qildi va bu borada o'zbek she'riyatining qatti bastini ko'targan, unga yangicha shakl va mazmun,

yangicha ohng va libos kiydirgan shoir sifatida mashhr bo'ldi. U o'zining «Uyg'onish» nomli birinchi to'plami bilanoq muxlislarining e'tiborini tortdi. Majmuaning nomlanishidanoq shoirning estetik ideali millat taqdiri, xalq ozodligi, erki ekanligi anglashiladi. CHo'lpon shu ilk to'plami bilan millatning uyg'otishni, o'zlikni anglashni istadi. Zero, adabiyot, avvalo, o'zni tanish, o'zlikni tanitish ko'zgusidir. Ana shu ko'zguda aks etishi lozim bo'lgan mo'jiza faqatgina haqiqat bo'lmog'i shart. Haqiqatni ifoda etish uchun esa ijodkor qalbi 'ar qanday cheklovlardan, zanjirlardan holi bo'lishi darkor. Ana shundagina badiiy tafakkur erkinligiga erishish mumkin.

CHo'lpon she'riyatga erk kuychisi sifatida kirib keldi. Rus chorizmining millatni tahqirlovchi, xalqni kamsituvchi tadbirlarini ko'rgan, qirg'inlarga guvoh bo'lgan shoir Oktyabr inqilobining xursandlik bilan kutib oldi. Inqilobiy hodisalardan quvona-quvona she'rlar bitdi, ularda millatini, ayniqsa, yoshlarni tezroq o'zligini anglashga, xalq manfaatlari yo'lida xizmat qilishga, ona Turkistonni gullatishga chaqirdi. SHoir o'zining «O'zbekiyoshlariga», «Qizil bayroq», «Birinchi may», «Uch yildirki...», «Oktyabr qizi» singari sotsialistik tuzumni tarannum etuvchi she'rlari bilan zamondoshlari Hamza, Avloniy, So'fizoda kabilarga jo'rovoz bo'ldi. CHunki CHo'lpon Oktyabr o'zbek xalqiga ham ozodlik beradi, millat o'z taqdirini o'zi hal qiladi deb kutgandi. Bu umidi asta-sekin puchga chiqa boshladi va shoir qalbida Vatan mustaqilligi, millat ishq, o'lka ravnaqi, ozodlik dardi kuchaya boshladi.

Bu jihatdan shoirning, ayniqsa, «Aldanish» va «Erkinlik istagi» she'rlari g'oyat ibratlidir. 1922 yildayozilgan har ikkala she'rning sarlavhasidan ham ko'rinib turibdiki, shoir oktyabr to'ntarishining aldamchi tuzog'ida besh joni qiynalganini angladi, uning barcha orzulari sarob bo'lib chiqdi:

Men uni hayoliy, totli bir sevish,
Ilohiy bir muhabbat, ishq bilan sevdim.
Besh yil, shuning uchun besh anglayish..
YOnish, kuyishlarim oh, endi bildim.

Oh, endi bildimki, barchasi hayol,
Barchasi bir totli rohat tush ekan.
Ket, yo'qol ko'zimdan, haqiqat, yo'qol,
Bag'rimga botmoqda og'uli tikan.

CHo'lpon ona yurtining begona qo'l tegmagan momiqday oppoq bo'yniga istibdod zanjiri yanada qattiqroq tortilganligini anglaydi. CHinakam xalq shoirining erkin ko'ngli esa «bu siqiq, bu bog'langan, bu egalik» asosiga qurilgan turmushga ko'nikolmaydi va endi «tor qafasdan o'zini qutqargali» urinayotgan, intilayotgan xalqini «Qo'zg'olish»ga, erkinlik, o'zboshlilik yo'lida o'lim bo'lsa-da, qaytmaslikka chaqiradi. Yigirmanchi yillarda yaratilgan she'rlarida CHo'lpon mustamlakachilik sifatida «kishan» obraziga ko'p murojaat qildi. Uning zang bosgan halqalaridan azob chekayotgan xalqini qo'zg'olishga da'vat etadi. SHoirning «Ko'ngil», «Xalq», «Kuz», «Ko'klam keladir», «Men va boshqalar», «Go'zal», «Buzilgan o'lkaga», «Binafsha» kabi she'rlari ozodlik tuyg'ulari bilan to'ydirilgan, o'quvchi qalbida istiqloлга cheksiz muhabbat uyg'otadigan asarlardir. Bu she'rlar mazmunan bir-birini to'ldiradi, boyitadi, istiqloл dardi biridan ikkinchisiga kuchayib, ozodlik to'lqini po'rtnaga aylana boradi.

1921 yiladyozilgan «Kuz» she'ri shoirning ilk to'plami «Uyg'onish»dan o'rin olgan. SHe'r sirtidan qaraganda tabiat tasviriga, kuz faslining turfa ranglarini ifodalashga bag'ishlangandek tuyuladi. Aslida esa mustamlaka zanjirida azob chekayotgan «og'riq, mag'lub, tutqun SHarq»ning ayanchli ahvoli, uning bahori tugab xazon faslini boshidan kechirayotgani tasvirlanadi. Mustamlakachi «g'olib g'arb qonga to'lgan ko'zlari»ni o'ynatib, kuz timsolida namoyon bo'ladi. U shu qadar daxshatliki, qonga to'lgan ko'zlarini bo'ron kabi o'ynatib, qora bulut to'dasini etaklab kelib butun SHarqning ustigayopgach, «og'u to'la o'qlarini » ortgan qo'shini bilan SHarqyozining barini jarohatlaydi. Ko'kda uchayotgan qarg'alar esa balo-qazoday ochko'zlik bilan o'lja izlaydi.

Ko'ramizki, she'rda qo'llanilgan har bitta badiiy unsur katta ijtimoiy ma'no tashiydi. Undagi har bir bayt tugal bir manzaradir. Tabiatning rangin lavhalari ko'z o'ngimizda quyuqlashib, hayotning aniq suratiga aylanadi.

Kuzning o'ziga xos belgilari, ranglari, ko'rinishi tabiiy faslning manzaralarini emas, balki tutqunlikda kechayotgan xalq hayotining achinarli holatini namoyon qiladi. Natijada SHarq, g'arb, Bo'ron,yoz, Kuz, Qarg'a, Qish timsollarining ijtimoiy ma'nosini tez tushunib olamiz. SHe'ning so'nggi ikki misrasi juda katta ahamiyat kasb etadi. SHoir:

Butun borliq chog'liq o'chish oldida,

Sovuq!.. qora qishga ko'chish oldida

der ekan, istibdod iskanjasida so'nggi nafasini olayotgan Turkiston SHarqining ertasidan dahshatga tushadi.

CHo'lpon o'zining mashhur g'azalllaridan biri «Qalandar ishq»da «Muhabbat osmonida go'zal CHo'lpon edim, do'stlar» deya murojaat qilgan edi. Bu muhabbat, menimcha, intim ma'nodagi sevgi emas, balki birinchi galda ona yurti – go'zal O'zbekistonga bo'lgan buyuk muhabbati, dil izhoridir. SHu ma'noda shoirning eng e'tiborli «Go'zal» she'rida ko'zda tutilgan ma'shuqa ham, avvalo, yurtdir. Ha, shoir «suygan suyukli shunchalar go'zal»ki uning husni jamoli, tarovati ta'rifga sig'maydi, tasviriga qalam ojiz. Xalq ta'biri bilan aytganda «Oy desa og'zi bor, kun desa ko'zi!» SHe'rdagi lirik qahramon holati o'quvchi qalbiga tez o'tadi. Boisi CHo'lpon she'riyatining ruhiyati hamisha shoirning tabiiy kayfiyati bilan uyg'un tarzda ifodalanadi.

SHoirning «Buzilgan o'lkaga» she'ri o'sha davrda ham, keyin ham katta shov-shuvga sabab bo'ldi. CHo'lponning boshiga tushgan ko'p qora kunlar aynan mana shu she'r tufaylidir. CHunki unda shoir o'zbek tuprog'ida ro'y berayotgan fojiali voqealarni ro'y-rost tasvirladi. Xuddi shu asar bilan bir paytda yaratilgan «YOng'in» she'rida shoir sarlavhadan keyin «Talanmagan, yiqilmagan yer yo'q. Go'daklar nayza boshida!» degan xabarni keltiradi. Nazarimda, mana shu xabar «Buzilgan o'lkaga» she'rining yaratilishiga turtki bergan. «YOng'in»da qizil askarlarning shafqatsiz qirg'inidan «SHunday katta bir o'lkada yiqilmagan, talanmagan uy» qolmaganligi, bosqinchi alvastilar esa o'z qilmishlaridan hursand bo'lib, «o'liklarni to'plashib o't» qo'yib isinayotganligi, tog'larga chiqib ketib panoh topgan butun-butun qishloq aholisini quvib tog'-toshlarga ham chiqib borganligi, natijada «Podalarning

yaylovida bo'rilar qonga to'yib» uvlayotgani tasvirlanadi. Bu fikrlar, shubhasiz, «Buzilgan o'lkaga» she'ri bilan hamohangdir.

Turkiston deb atalgan ulkan bir o'lkada amalga oshirilayotgan noxaqliklar, adolatsizliklar, zo'ravonliklar CHO'lponning qahrini qo'zg'atdi. Haqsizlikka qarshi ko'tarilgan xalq farzandlari ayovsiz jazolanayotganligini, bosmachilikka qarshi kurash bahonasida begunoh xalq boshiga ne-ne qora kunlar solinganligini CHO'lpon o'z ko'zi bilan ko'rdi. Bu she'r sarlavhasidan tortib oxirgi misrasigacha qizil mustamlakachilarning qabih siyosatini buyuk bir jasorat bilan ochib tashlaydi. Mana bu dahshatli manzaralarni shoir o'ylab chiqargan deb bo'lmaydi.

O'zining mazmun mohiyati, obrazlar tizimi bilan asrimizning 20-yillaridagi mislsiz tarixiy fojia dahshatlarini yuksak badiiy mahorat va haqqoniy tadqiq qilish ko'lamiga bilan bu she'r o'sha mashum badiiy solnomasiga aylanib qoldi.

She'r:

Ey, tog'lari ko'klarga salom bergan zo'r o'lka,

Nega sening boshing uzra quyuq bulut ko'lanka?

degan murojaat bilan boshlanadi. Bu «zo'r o'lka»ning bag'rida jannat kavsaridek pokiza, «Sadaflarning donasidek top-toza» buloqlar sharaqlab qaynab turardi. Tabiati musaffo edi, salqin suvlari orom baxsh etardi, tabiatdan qo'noqlar rohatlanardi. Endi esa bularning bari mungli va qayg'uli, bag'rida qo'rqinch bordek! Nega? Ammo shoir bu xayqirig'iga javob ololmaydi.

CHO'lponning «Jahon fotihlari changalida ezilibotgan SHarq o'lkalariga bag'ishlanadi» deb epigraf qo'yilgan ikkinchi to'plami «buloqlar»dan joy olgan mazkur she'r shoirning o'zi tomonidan «doston» deb nomlangan. To'g'ri, hajmi jihatidan (hamasi bo'lib 56 misradan iborat) doston deb belgilashga loyiq bo'lmas, ammo unda ko'tarilgan muammo, ohang va ifoda shakllarining o'ziga xosligi, Turkiston o'lkasida ro'y berayotgan dahshatli voqealarni keng ko'lamda tasvirlay olishi uni lirik monolog asosiga qurilgan doston deb atashga asos bo'la oladi. Doston to'rt bo'limdan iborat bo'lib, har bir bo'limi o'ziga xos shakl, ritm va ohangga egadir. Birinchi bo'lim, boshidan oxirigacha to'la ma'nodagi

so'roqqa yo'g'rilgan. Unda shoir – lirik qahramon ona yurti – qo'hna Turkistonni so'roqqa tutadi. So'roqning mantiqiy davomi ikkinchi bo'limdagi savol asosiga qurilgan murojaatga tayanadi. Bo'limning har bir misrasi «Nega?», «Nima uchun?» degan savollar bilan boshlanadi. O'quvchi beixtiyor bu savollarga javob izlaydi.

Uchinchi, to'rtinchi bo'limlarda esa hayqiriq, kurashga chaqiriq ohanglari kuchlidir. Dostondagi «ko'lanka» timsoli qoliplovchi unsur sifatida ishlatilganligi bilan diqqatga sazovordir. Aslida dastlabki ikki misra «Kirish», so'ng ikki misra esa «Xotima» tarzida keltirilgan. Ularni ana shu «ko'lanka» iborasi mantiqan bog'lab turadi. Ammo «Xulosa»da qo'llanilgan «ko'lanka» zimmasiga zalvorli mazmun yuklatilgan. Gap shundaki, «kirish»dagi «ko'lanka» zo'r o'lkaning boshida, ya'ni tepalikda edi. «xulosa»da u xalqning bo'g'zidan bo'g'ibytgan ajdaho ma'nosini anglatadi.

20-30 yillar matbuotda CHO'lponning bu she'riga qarshi ko'plab tanqidiy maqolalar, undagi haqiqatni rad etishga urinuvchi javob she'rlaryoritildi. Tanqidiy maqolalarda «CHO'lpon bizning shoir emas», u badbin, «millatchi», «aksilinqilobchi» shoir deb xulosa chiqarilgan bo'lsa, javob she'rlarda CHO'lponning ijodkor sifatidagi «kaltabinligi», shahar va qishloqlardagi bir necha uyning vayron bo'lganini ko'radi-yu, ammo shu vayronalar ustida barpo etilayotgan gigant qurilishlarni ko'rmaydi degan fikr ilgari suriladi. Bu jihatdan proletar shoiri G'ayratiyning «Tuzalgan o'lkaga» deb atalgan javob she'ri xarakterlidir.

Ana shu qarshiliklarning barchasi otashnafas shoir CHO'lponni jismonan mahv etishga olib keldi. Ammo rost so'z abadiydir. SHu bois CHO'lponni ma'naviy jihatdan yo'qotib bo'lmaydi. CHunki u ona xalqning bag'riga singib ketgandi.

CHO'lpon o'zbek adabiyotini ko'plab hikoyalar, dramalar hamda «Kecha va kunduz» romani bilan boyitdi. CHO'lponning «Jaholat qurboni», «Doktor Muhammadiyor» hikoyalari, «YOrqinoy», «Zamona xotini» dramalari to'g'risida batafsil so'zlab beraman. Keyinyozuvchining o'zbek romanchiligining eng yaxshi asari «Kecha va kunduz» (1934) romani haqida

gapirib beraman. Romanning mavzusi, g'oyaviy muammosi, ifodalangan davr va uning asosiy qahramonlari Miryoqub, Akbarali mingboshi, Zebi, Razzoq so'fi kabilarning obrazi haqida studentlar bilan suhbatlashaman.

“Qurboni jaholat” Cho'lponning matbuotda e'lon qilingan ilk hikoyasi. “Sadoi Turkiston” gazetasining 1914 yil 29 aprel sonida ilk marta e'lon qilingan. Hikoyaning qahramoni Eshmurod bo'lib, uning oldiga do'sti Mo'minjon kiradi. U o'g'ri edi. Uylarida soat bor edi. Mo'minjon ularni soatini o'g'irlab ketadi. Shu payt otasi soatni so'raydi. Shunda Mo'minjon kirganligini, soatni u olgan bo'lishi mumkinligini aytadi. Otasi bu gapga ishonmay uni do'pposlaydi. Eshmurod betob bo'lib yotib qoladi. Eshmurod o'lkaning jaholatga botganidan iztirob tortadi. Eshmurod o'qimishli bo'lib, gazeta o'qiydi. Mingboshiga saylov haqidagi materiallarni o'qib beradi. Ammo Mingboshi uning so'zlariga quloq solmay maishat bilan shug'ullanadi. Eshmurod Mingboshining uyida edi. O'g'ri (besoqol) bola uning soatini o'g'irlab ketadi. Politsiya uni o'g'rilikda gumon qiladi. Eshmurod bu tuhmatga chiday olmay o'zini otib o'ldiradi. Jaholat qurboni bo'ladi.

2.AKADEMIK LITSEYLARDA CHO'L PON HAYOTI VA IJODINI O'RGANISH

Akademik litseylarda yozuvchilarning tarjimai holi ijodiy faoliyati bilan bog'liq holda o'rganiladi. Bunda o'quvchilarning diqqat-e'tibori yozuvchining adabiyot rivojida, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy hayotida tutgan o'rniga, ijtimoiy yuksalishning asosiy bosqichlariga jalb etiladi. Bu masalalar bo'yicha ma'lumotni o'quvchilar, asosan, darsda, yozuvchining hayoti va ijodi haqida qilinadigan ma'ruzadan oladilar, ayrim asarlarni o'qish va o'rganish bilan u haqida kengroq tushunchaga ega bo'ladilar.

Adabiyot o'qituvchisi akademik litseylarda yozuvchining hayoti va ijodi haqida ma'ruza qilishdan oldin o'quvchilarga uning V-IX sinflarda va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'qigan asarlarini eslatadi. Chunonichi, akademik litseylarda Alisher Navoiyning hayoti va ijodini o'rganishga kirishishdan oldin V-IX sinflarda o'qilgan ruboiy, tuyuq, qit'alarni va dostonlaridan olingan hikoyatlarni, ular haqida berilgan ma'lumotlarni eslatadi.

O'qituvchi Abdulla Qodiriyning o'zbek adabiyotida tutgan o'rni va roman janrining yuzaga kelishi, yozuvchining adabiyotimiz rivojida katta xizmatlari haqida ma'lumot beradi. Shundagina o'quvchilar Alisher Navoiy va Abdulla Qodiriyning adabiy va ijtimoiy-siyosiy hayotdagi mavqei, o'z davrida ilg'or fikrlar targ'ibotchisi bo'lganligi, ularning dunyoqarashi haqida ma'lum tasavvurga ega bo'ladilar.

Akademik litseylarda Cho'lpon hayoti va ijodini o'rganishda shoirning ona yurtiga bo'lgan muhabbati uning har bir daraxtiga, undagi har bir novdaga, novdadagi kurtakka, tuproqdagi maysaga bo'lgan munosabatida ko'rinishini uqtirish lozim. Zero, yuqorida ta'kidlaganimizdek, shoir she'rlarida tabiat unsurlari xalq hayoti haqidagi haqiqatni aytishga bir vosita vazifasini ado etadi. Bu jihatdan Cho'lponning yil fasllari sanalmish bahor,yoz, kuz va qishga bag'ishlangan she'rlari xarakterlidir. Inqilobdan so'ng o'zbek she'riyatida bahorni Oktyabrga, kuzni farovon, to'kin-sochin sotsialistik turmushga nisbat berish urfga aylanganligi bugun sir emas. SHunday paytdayolg'iz Cho'lponning kuz timsolida mustamlaka o'lkaning xazonrezgi manzarasini, bahor ramzida esa

sevinchi o'lgan, «Ko'zlarida har qayg'udan bir yig'i» otilgan («Ko'klam qayg'usi» she'rida) hasratlari, fig'onlari ortgan («Bahor va men») inson holatini aks ettirdi.

CHo'lpon elini, yurtini Majnun bo'lib sevgan shoir edi! Axir, bundayin dilrabo, bundayin bebaho, yulduz tushida ko'rib oshig'u shaydo bo'lgan, shamol bir marta ko'riboq aqlu hushini yo'qotib «tog'u toshlar ichra istab» yuradigan, quyosh esa o'ngida ko'rib ishqida kuygan «Oydan-da go'zal, kundan-da go'zal» Vatanni yer sharining qaysi nuqtasidan topib bo'ladi?! SHuning uchun ham uni asrab qolish shart. Xalq bunga qodirdir, faqat uni o'z qudratiga ishontira bilish darkor. CHunki:

Xalq dengizdir, xalq to'liqindir, xalq kuchdir,
Xalq isyondir, xalq olovdir, xalq o'chdir!

Xalq esa jim, qullikka ko'nikkan. Negaki uning qudratini so'ndirdilar, olovga suv purkadilar, mutelikka o'rgatdilar, taqdirga tan berishga majbur qildilar. Natijada u kishanlar bilan oshno tutinyapti, isyonkorlik ruhi sustlashdi, o'zligini unutdi. SHoir shuning uchun uni hushyorlikka chaqirib hayqiradi:

Ko'ngil, sen bunchalar nega
Kishanlar birla do'stlashding?
Na faryoding, na doding bor
Nechun sen muncha sustlashding?

Ushbu she'rning oxirgi bandiga, ayniqsa, alohida urg'u berish lozim bo'ladi. Bir vaqtlar ingliz mustamlakachilariga qarshi istiqlol bayrog'ini ko'tarib chiqqan bengal shoiri Nazrul Islom mazlum xalqiga «Tug'ilgansan ozod, mangu ozod bo'lib qol!» deb murojaat qilgan, bu da'vatni qalbiga jo qilib kurashga otlangan hind xalqi esa Vatanini bosqinchilardan xalos etgandi. CHo'lpon ham xalq istagi yurtini ozod qilish ekanligini angalb, unga:

Tiriksan, o'lmagansan,
Sen-da odam, sen-da insonsan
Kishan kiyma, bo'yin egma,
Ki sen ham hur tug'ulg'onsen!

deya murojaat qiladi.

Ijodkorining tarjimai holini o'rganishda uning boshqa yozuvchilar bilan adabiy aloqada bo'lganiga, ular ijodiga bo'lgan munosabatiga ahamiyat beriladi. Chunki har bir yozuvchi faqat o'z zamondoshlari bilan cheklanmasdan, o'zidan oldin yashab ijod etgan yozuvchilarning adabiy merosini o'rganadi, ularning eng yaxshi an'alarini ijodiy davom ettiradi. Shu ma'noda u o'tmish avlodlar ijodning davomchisi, kelajak ijodkorlarning ustози, yosh avlodning tarbiyachisi hisoblanadi.

O'qituvchi yozuvchining tarjimai holi va ijodiy faoliyati haqida ma'lumot berishda darslik materiallaridan tashqari, zamondoshlarining u haqda bildirgan fikr va xotiralari hamda hayotiga doir o'zi yozgan asarlaridan foydalanadi. Masalan, Alisher Navoiyning tarjimai holini o'rganishda Xondamirning «Makorim-ul axloq» («Yaxshi xislatlar»), Olim Sharafiddinovning «Alisher Navoiy», V. Abdullayevning «Navoiy Samarqandda», I.Sultonovning «Navoiyning ijodiy metodi», N.M. Mallaevning «Alisher Navoiy va xalq og'zaki ijodiyoti» asarlari va boshqa materiallar yaxshi manba bo'la oladi.

Yozuvchining hayot yo'li va adabiy faoliyatini o'rganishda uning siymosi ibratli tarzda yoritilgan asarlarni eslatish, hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan voqealarni qisqacha hikoya qilish darsning qiziqarli bo'lishiga yordam beradi. Masalan, Alisher Navoiyning tarjimai holi va adabiy faoliyatini o'rganishda buyuk shoir ijodining gultoji bo'lgan «Xamsa»ning yaratilishi haqida gapirilar ekan, Abdurahmon Jomiyning «Xiradnomayi Iskandar» asarning xotima qismidagi quyidagi satrlarni o'qib berish mumkin:

Bu beshlarga avval boshlab o'rib panja,
Xushxabarlar keltirganning yurti Ganja.
Lekin turkiy tilda keldi bu naq'sh ajab,
Uni ko'rib sehrli so'zlar bog'lagay lab...
So'zamollik maydoniga sen so'rding ot,
Qayta bodan so'zning yurt porladi bot.
Sening aq'lu fikring bilan safo topdi,
E.Navoiy, lutfing bilan navo topdi.

Yozuvchining hayot yo'lini bayon etishda plastinka va magnitofon yozuvlari, o'quv va diafilmlar, rasmlar, tarixiy va adabiy materiallardan ham foydalaniladi. Ma'ruza jarayonida o'qituvchi yozuvchining asarlarini namoyish qiladi, ulardan parchalar o'qib beradi. O'z navbatida, o'quvchilar ham yozuvchining ayrim asarlaridan parchalarni yoddan o'qib mazmunini og'zaki bayon qiladilar. Darsni bu tartibda tashkil etish o'quvchilarda yozuvchi shaxsiga, uning ijodiga nisbatan qiziqish, muhabbat hissini o'stiradi, asosiy mavzu sifatida o'rganiladigan asarni puxta o'zlashtirish uchun zamin yaratadi.

UMUMIY XULOSALAR

Ma'lumki, CHO'lpon adabiyotning barcha janrlarida ijod qildi. Uning deyarli barcha asarlari yuksak saviyada yaratildi. U atigi 40 yil umr ko'rdi va o'z davrining nurli siymosi sifatida zamondoshlari xotirasida qoldi.

CHO'lpon deganda ko'z oldimizda tiniq va musaffo osmondayorqin nur sochayotgan porloq yulduz namoyon bo'ladi. CHO'lpon deganda xayolimizda adabiyot dunyosining so'nmas va yil sayin qalbimizga iliqlik, tarovat, ko'zimizga nur, ongimizga tiniqlik baxsh etayotgan, huzumizga tobora yaqinlashib kelayotgan tong yulduzidek shoir jonlanadi. Totalitar sovet tuzumi XX asr adabiyotining tongida paydo ana shu eng yirik nurli yulduzlaridan birini mahv etmoqchi bo'ldi. Ammo CHO'lpon yulduzi so'nmagan edi, u shu kunlarda yanada ravshanroq, yanada iliqroq ziyo taratmoqda. Uning ravshan va iliq nurlari qalbimizga orom bag'ishlamoqda.

CHO'lpon ko'proq she'riyatda ijod qildi va bu borada o'zbek she'riyatining qaddi bastini ko'targan, unga yangicha shakl va mazmun, yangicha ohng va libos kiydirgan shoir sifatida mashhr bo'ldi.

Aadabiyot, avvalo, o'zni tanish, o'zlikni tanitish ko'zgusidir. Ana shu ko'zguda aks etishi lozim bo'lgan mo'jiza faqatgina haqiqat bo'lmog'i shart. Haqiqatni ifoda etish uchun esa ijodkor qalbi 'ar qanday cheklovlardan, zanjirlardan holi bo'lishi darkor. Ana shundagina badiiy tafakkur erkinligiga erishish mumkin. Akademik litseylarda Gho'lpon ijodini o'rganishda asosiy e'tiborni ana shunga qaratmoq lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov. I. A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. T. "Ma'naviyat". 2008.
2. Adabiyot nazariyasi. Ikki jildlik. I jild. T., Fan, 1978.
3. Boboev. T. Adabiyotshunoslik asoslari. T. «O'zbekiston», 2002.
4. Salaev F. Qurboniyozov G. Adabiyotshunoslik atamalarining izohli so'zligi. T. Yangi asr avlodi. 2010.
5. DTS. "Til va adabiyot ta'limi" jurnali 2008-yil, 8-son.
6. To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. T. "Yangi asr avlodi". 2006.
7. Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. T. "O'qituvshi" 1996.
8. S. Ismatov Maktabda A. Qahhorning hayoti va ijodini o'rganish Toshkent: O'qituvchi, 1978.
9. <http://pedagog.uz/>
10. www.o'zbekadabiyoti.com